

GALSAN ÇİNAG'IN ESERLERİNDE ALTAY TUVALARININ HAYATI VE TARİHİ ÜZERİNE

Dr. Erika TAUBE
(Çev. Mustafa ÖZDEMİR)

Moğolistan'daki Altay Tuvaları'ndan olan yazar Galsan Çinag'ın, son yıllarda Münih ve Frankfurt/Main'da ard arda beş kitabı yayımlandı. Yazar, çalışmalarında da sık sık adı geçen Moğolistanlı Germanistik öğrencisinin kendisidir¹ ve etnik köken itibariyle Altay Tuvaları'ndandır. 1964 yılında Tuvaların, Altay'daki bu grubuyla tanışmamı ona borçluyum. Galsan Çinag, bana Altay'daki açık arazi araştırmalarımda eşlik etmişti.² Bu araştırmalarımla esnasında Galsan'ın babasının a'ında (babasının obasında) kaldım. Galsan Çinag ise, Leipzig'deki dört yıllık öğrenimi boyunca, kendini bizim yanımızda evinde gibi hissetmişti. Bu yüzden eserlerini, herhangi bir yazarın eserleriymiş gibi değil,

* *Leben und Geschichte der Tuwiner im Altai im erzählerischen Werk von Galsan Tschinag, Sibirya Araştırmaları*, Yayına Hazırlayan Emine Gürsoy Neskali, Simurg Yay., İst., 1997, s.351- 369.

** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi, Erzurum.

¹ Örnek olarak bkz., Taube, E.: *Tuva Halkmasalları (Tuwinische Volksmärchen)*, Berlin 1978, 317; bunun için bkz.: Şkazki i predaniya altajskich tuvincev (Skazki i mify narodov Vostoka dizisi), Moskova 1994 (kısaltma: SPAT), 5, 366; Baldzin Xer, "İki müzik enstrümanının yapılışı hakkında Batı Moğolistan'dan aktarılan Tuva bilgileri" (Eine tuwinische Überlieferung aus der Westmongolei zur Entstehung zweier Musikinstrumente) bkz.: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Uni. Halle*, Bd. 22, 1973, s. 62- Bu konu hakkındaki daha geniş bilgileri "Yazar Galsan Çinag Hakkında" (Über den Autor Galsan Tschinag) adlı sonsözünde bulabilirsiniz: Tschinag, G.: "Onyedinci Gün. İki Hikaye" (Der siebzehnte tag. Zwei Erzählungen), München, Al-Verlag 1992, s.89-104.

² Bu araştırmalar 1966, 1967, 1969 ve Jacob Taube ile birlikte de 1982 yıllarında gerçekleşti. Bunun için bkz.: Taube, E.: "MVR'nin(Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin) Bajanolgij Aimak Bölgesindeki Çengel Tuvalarının Halk Hikayelerinin derlenmesi Üzerine" (Über das Sammeln von Volksdichtungen unter den Tuwinern des Cengelsums in Bajanolgij Aimak der MVR) , *Dresden Devlet Halkbilimleri Müzesi Raporları ve Araştırmaları* (Abhandlungen und Berichte des staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden) Berlin: Akademie-Verlag, 1979, Bd.37, s. 201-222.

aksine gerçeklere çok bağlı kaldığı ve aynı zamanda birer kültür tarihi ve etnoğrafya kaynağı olarak algıladığım için okuyorum.

Yazarın asıl adı, *Şınıkbay oğlu Curuk-uvası*'dır (Sinigbaj oğlu Jurug-uvazi). Ancak bu ad, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde, resmi ad olarak alınmadığı için, yazarın okula başlamasıyla birlikte *Çinagın Galsan*'ı (Galsan des Tschinag) olarak değiştirildi. Galsan Çinag adı, resmi olan Moğol adından türetilmiş ve 1962 yılında Leipzig'deki öğrenimine başladığında, Almanca'daki ad sistemine uyarlanarak kimliğine ilave edilmiş şeklindedir. Almanya'daki resmi kayıtlar için kendisinden istenilen ve ilk kitabında da (1981)³ doğum tarihi olarak yer alan 26 Aralık 1943 tarihinin yanlış olduğu anlaşıldı. Daha sonraları annesinden de öğrendiği gibi, ailesinin Sunun Çengel'in kuzeyindeki *Kara Dağlarda* (xara dag) bulunan kışlağında doğduğunda, koyunlar kuzulamaya çoktan başlamıştı, yani aynı kışın (1944 yılının Şubat ayının) sonlarıydı. Ailesi geçimini hayvancılıkla sağlayan göçebelereydi. Orada bulunduğu sıralarda babası, bölgede kendisine çok saygı duyulan yaşlı bir kişiydi ve onun babası da zamanında bölgenin en büyük sürüsüne sahip, hayvancılıkla uğraşan göçebelereydi ve - Galsan Çinag'ın aktardığı bilgilere göre- hayatını işine adanmış bir *bay*'immiş.⁴

Galsan Çinag, Çengel ve Ölgij'de okula gitti, 1961'den itibaren bir yıl süreyle Ulanbatır'da Mongolistik okudu, daha sonra Leipzig'deki Herder-Enstitüsü'nde Almanca öğrendi ve 1968'e kadar Leipzig'de Germanistik tahsili yaptı. Hayatındaki bu önemli ve belirleyici olayı "Onikinci Gün"⁵ adlı öyküsünde şöyle aktarır: "*Ataları dağ sıçanı etinden beslenen, her nehrin, her kayanın ve her ağacın önünde eğilen ve bir gökyüzü parıltısına ümit bağlayan, ben, göçebe ocağında yatmışım, göçebe rüyaları görmüşüm, (Galsan, burada konudan biraz saparak, 20'li yılların sonlarına doğru Almanya'ya gelmiş Moğol şair D.*

3 **Bir Tuva Hikayesi ve Başka Öyküler-** (*Eine tuvinische Geschichte und andere Erzählungen*). Erwin Strittmatter'in bir Sonsözleriyle. Berlin: Verlag Volk und Welt 1981. Bunun için bakz. Taube, E. : "*Leipzig onun Üniversitelerinden biriydi. Özel bir kitap için bir kaç düşünce.*" (Leipzig war eine seiner Universitäten. Einige Gedanken zu einem besonderen Buch); *Universitätszeitung der Karl-Marx-Universität Leipzig*, 12.2.1982.

4 "Moğolistan'daki 4000 Tuva'nın Beyi anlamında kullanılan kavram ve Galsan Çinag'ın 1995 yılına ait 2 filmde¹ bu şekilde adlandırılması ise bu açıdan bir ölçüt teşkil etmez. ("Büyük Yolculuk"- Die grosse Reise- 1995" adlı filmde; "Bir reis gibi bir şeyim- geçmişim yüzünden ve bana inanıyorlar", dediğinde bu sadece Çengel'deki Tuvalar için geçerli olabilir).

5 **Yirmi ve bir gün** (*Zwanzig und ein Tag*) adlı romanından: Frankfurt/Main: Suhrkamp 1995, s.144.

Nacagdorzs'un bir şiirinden alıntı yapmaktadır- E.T.)⁶ *çıkmuşum uzaklara, göçmen kuşların ulaşamadığı, ve oralardan vatanıma bilgelik getirmişim.*⁷

Galsan Çinag, öğrenimini **Erwin Strittmatter'in Eserlerinde Trajik Olan** (Das Tragische bei Erwin Strittmatter) adlı, başarılı çalışmasıyla tamamladı. Moğolistan'a döndüğünde, ilk önce Ulanbatır'daki Moğolistan Devlet Üniversitesi'nde Almanca Okutmanı olarak çalışmaya başladı. Ancak buradan "*batıdan*" beraberinde getirdiği bazı düşüncelerden dolayı ayrılmak zorunda kaldı. 1976'dan 1987 yılına kadar Sendika Gazetesi'nde dışpolitika yorumcusu olarak çalıştı. Daha sonra, *Setgüüle* ("*Haberci-Journalist*") dergisinin yayınyönetmenliğini yaptı. 1990-1991 yıllarında da Moğol sinemasında metin yazarı olarak çalıştı. O zamandan beri *Nüüdelçin* (Göçebe-Nomade) adlı turistik bir işletmenin sahibidir ve serbest yazar olarak çalışmaktadır.

Galsan Çinag, Leipzig'deki öğrenimine devam ederken, kendi vatani Moğolistan'da yayımlanan *Aimaks Bajan Ölgij* gibi edebiyat yıllıklarında yayımlanan birkaç şiirinden sonra, Almanca yazmaya başladı. **Çobançocuk Bisen** (*Bisen der Hirtenjunge*) adlı ilk öyküsü 1969'da⁸, daha sonraki yıllarda ise yazar Erwin Strittmatter'in katkılarıyla **Bir Tuva Hikayesi ve Başka Öyküler** adlı ilk kitabı yayımlandı.⁹

Galsan Çinag, Moğolistan'a döndükten sonra, öğretmenliğin yansıra Almanca'dan Moğolca'ya (*Heinrich Mann'dan "Der Untertan", Erwin Strittmatter'den "Ponny Pedro" ve Kurt Tucholzky'den bazı metinler gibi vs.)* ve

6 Bu şair ve Almanya'daki ikametini hakkında daha geniş bilgi için bkz. E.Taube: "*Leipzig'de Nacagdorzs'un izlerinin peşinde*" (Auf der Suche nach Nacagdorzs Spuren in Leipzig); Asien, Afrika, Lateinamerika. Bd.16.Berlin 1988, s.823-832.

7 Bkz. a.g.y. s.824, benim Almanca'ya çevirdiğim Nacagdorzs'un şiiri *Als gazar surachaar javagc* -"**Öğrenmek için uzaklara giden birisi**" (Einer, der zum lernen in die Ferne zog) adlı şiiri bulunmaktadır. Galsan Çinag bu şiirin son iki mısrasına atıfta bulunur; mısralar şöyledir: "Yaban kazının uçarak ulaşamadığı uzaklardan, Göğsünde bir insan çocuğu, bilgeliği eve taşır."

8 **Edebiyat Yıllığı "Sihirli Sandık"** (Die Zaubertruhe), .Bd. 15, Berlin 1969, s.46: Bu Hikaye ayrıca "Bir Tuva Hikayesi ve Yeni Hikayeler" (Eine tuvinische Geschichte und neue Erzählungen) adlı Cilt'te de yer alır; München: Al Verlag 1995.

9 Galsan Çinag, Ağustos 1992'de Leipzig'de bir konferansta bu eser hakkında açıklamalar yaptı: O zamanlar yönetim kadrosunda bulunan hem Moğolistan Halk Cumhuriyeti Hükümetinin, hem de DDR'nin hükümet temsilcilerinin Galsan Çinag'ı, beni ve kocamı hedef alan karşı tutumları ("halkçı bir bilim adamı" ve daha da kötüsü) bu kitabın yayınlanmasını neredeyse engelleyecek derecedeydi. Erwin Strittmatter'in kendisi - Volk und Welt Yayınevinin de belgelendirdiği gibi ve yazarın kendisinin de daha sonraları 1990 tarihinde gördüğü gibi- DDR'nin Baş İdeoloji Uzmanına karşı gelerek, kitabın yayınlanmasını Erich Honecker'den bizzat onaylatmıştır.

aynı zamanda Moğol yazar Sengijn Erdene'den birkaç öyküyü Almanca'ya çevirdi. Gazeteci olarak yazdıklarının dışında üç adet Moğolca¹⁰ kitap yayınladı ve bu esnada, belki de Almanca'ya duyduğu yakınlığın bir ifadesi olarak, Almanca yazmaya devam etti.

Yazdıklarını Doğu Almanya'da (DDR) yayınlama imkanı artık çok azalmıştı. Bu durum, 1992 yılında Adelbert-Chamisso-Ödülü ile onurlandırıldığında birden bire değişti.¹¹ Bu vesileyle aynı yıl içinde *Al Verlag-München* tarafından, **Onyedinci Gün. İki Öykü** (*Der siebzehnte Tag. Zwei Erzählungen*) adlı eseri yayımlandı. *Verlag Volk und Welt, Berlin* tarafından da, **Bir Tuva Hikayesi ve Başka Öyküler** (*Eine tuwinische Geschichte und andere Erzählungen*) adlı eserin yeni bir baskısı yapıldı. Ne yazık ki bu baskıda, okuyucunun bazı bilgiler edinebileceği Erwin Strittmatter'in son sözü yoktu.¹² Bunu, **Şarkının Sonu** (*Das Ende des Liedes, 1993*), **Mavi Gökyüzü** (*Der blaue Himmel, 1994*), **Yirmi ve Bir Gün, Bir Tuva Hikayesi ve Yeni Öyküler** (*Zwanzig und ein Tag. Eine tuwinische Geschichte und neue Erzählungen, 1995*) adlı eserler izledi.¹³ Galsan Çınag'ın eserlerinin 70'li ve 80'li yıllarda

¹⁰ Ulanbatır 1986: **Ajangat cagijn tuuz "Yağmurlu bir Dönemin Hikayesi"** (Geschichte einer gewittrigen Zeit) (kitap, yeni çalışmaların yanı sıra "Bir Tuva Hikayesi-Eine tuwinische Geschichte" 'nden de seçilmiş ve yeniden üzerinde çalışılmış metinler içermektedir. Bunların arasında kitabın başlığını oluşturan hikaye de vardır); 1991, 1. **Am'dalyn genel sürüüder** ("Hayatın Işığı ve Gölgeleeri" -Licht und Schatten des Lebens); 2. **Arvan sarga tenger door** ("Ekim gökyüzünün altında"- Unter dem Oktoberhimmel).

¹¹ İlk Chamisso-Ödülünü alan kişi Aras Ören'di: Ödülü alan diğer Türk yazarlar arasında , Yüksel Pazarkaya, Zafer Şenocak, Alev Tekinay, ve Chamisso-Tesvik Ödülünü alanlar arasında ise Zehra Çirak ve İsmet Elçi bulunmaktadır.

¹² **Onyedinci Gün:İki Hikaye**- *Der siebzehnte Tag. Zwei Erzählungen*: E. Taube'nin bir son sözyle. München Al Verlag, 1992, s.112. Erwin Strittmatter'in **Bir Tuva Hikayesi**'ne yönelik olan son sözüne yeni baskıda yer verilmemiş olmasını, Verlag Volk und Welt- Yayınevi "zamanı geçmiş" olarak gerekçelendirmiştir- Bu gerekçenin ne kadar tutarlı olduğu ise ilk baskısını okuyan herkes görebilir. Çünkü Erwin Strittmatter-Almanca konuşulan-yazılan bölgelerde ve bunun da ötesinde çok okunan bir yazardır ve DDR-edebiyatının saygın ve seçkin temsilcisidir, bu gerekçenin de sadece çok dar görüşlü bir oportünizmden kaynaklandığı açıktır. Strittmatter'in son sözünün Galsan Çınag'ın kitabının ikinci baskısında eksik olması ise Verlag Volk und Welt-Yayınevine yakışmamaktadır.

¹³ **Şarkının Sonu**-*Das Ende des Liedes*. München Al Verlag 1993, 156 sayfa.. **Mavi Gökyüzü**- *Der blaue Himmel*, Bir roman. Frankfurt/Main, Suhrkamp 1994, 178 sayfa.; **Yirmi ve Bir Gün**- *Zwanzig und ein Tag*. Roman. Frankfurt/Main, Suhrkamp 1995, 272 sayfa.. **Bir Tuva Hikayesi ve yeni Hikayeler**- *Eine tuwinische Geschichte und neue Erzählungen*, München Al Verlag, 1995, 107 sayfa.- Ne yazık ki Suhrkamp-

yayınlanmasını. 1992 yılından buyana Alman televizyonlarında gösterilen ve Galsan Çınag'ın da katkıda bulunduğu, Batı-Moğolistan'daki Tuvalar hakkındaki belgeseller takip etmektedir. Bunlardan ilki, öncelikle kültürel bilgi ve insani boyutlar açısından eksiklikleri bulunan ve sonbaharda ekranlarda gösterilmiş olan, *Tanrıların Dönüşü* (Rückkehr der Götter, Yönetmen: G.Erderer) adlı belgeseldir. ¹⁴

1995 yazında, liderliğini üstlendiği, aralarında, son yıllarda Altay'dan göç etmiş 135 kişilik 30 Tuva ailesini, Kuzey-Moğolistan'dan Çengel'e geri götüren bir

yayılarından çıkan ilk iki kitap dikkatli bir okutmanın ve gözlemcinin eksikliğini hissettirir, çünkü düzensizlik ve dilsel yanlışlar çok sayıda mevcuttur; örneğin "... bana göre ve çok ihtiyaslı olan dünyaya çıktığımda...", "...sürüyü pusuya yatırmış tüm tehlikeler ...", "...sabahları önümden gider ve akşamları arkamdan yürürdü", (*Mavi Gökyüzü- Der blaue Himmel*, s.83); "... dshu adlarımın bir tanesinden Dhs juruk Uwas 'tan gelmektedir"; "... Bedeni cansız şekilde tartaklanıyordu, donmuştu" (s.164); "...ikisini sırtında taşıyarak gelene kadar" (S.98) ; "...ya da beni bir şekilde sona erdirir!" (s.171); "...sanki bir şeytan tarafından yönetiliyordu" (s.43); "... bu esnada hep yedek üzerinde tutturuyordu" ve "O Stalinin ayak parmaklarına basacak" (s.40); "...bir sürüyle oluşturulmuş olan, uysal, yorgun koyunlar gibi" (s.39) : "gökyüzü sizi korusun" (Yirmi ve Bir Gün- Zwanzig und ein Tag, s. 204) ve ; "şimdi yerine" "je" (s.158), "azarlamak" yerine "küfür etmek" ya da "bağırarak" (s.255). "Boydaş" yerine "Ordudaş" (?) (s.28). v.s...

- ¹⁴ Örneğin -80'li yıllardaki bir kadın, Galsan Çınag'ın teyzesi- zamanın büyük Şaman kadınlarından, bir kutlama esnasında kamera karşısına getirilmişti, ve şarkı söyleyemeyince de hemen ve doğal bir şekilde alkolik bir kadın olarak tanıtıldı (Tuvalarda eskiler çok büyük bir zevkle ve özellikle de kutlamalarda alkol içerler!);Diğer yandan Galsan Çınag'ın annesi oğlunu hasta yatağında iç çamaşırıyla karşılarken (bu bir anlamda çıplak olmakla eşdeğer sayılmaktaydı) filme alınması ve utancından donup kalışı ise genel olarak Tuvaların bu gibi durumlarda hissettiklerini açığa vermemeleri ile açıklanmıştı (Hoş karşılanmayı ve ayrılığı çok yaşadım ve hiç bir zaman duygularımı açığa vurmudum).- Konu bütünlüğü içinde yer alan ve Çengel bölgesindeki Kazak ve Tuvalar arasındaki 70'li yıllardan buyana artan gerginlikten dolayı (Bununla ilgili daha yakından bilgiler için benim "**Batı Moğolistan'daki Altay Tuvalarının Günümüzdeki Durumları**" *Zur gegenwaertigen Situation der Tuwiner im westmongolischen Altai-* adlı yazına bakınız (dipnot. 15), Çekilen film yanlış bilgilerden geri durmaz. Bu durumu gösteren sadece bir örnek vermek istiyorum: Kazak mezarlarının filme alınması esnasında doğanın bu mezarlar yüzünden bozulduğundan bahsedilirken, doğaya olan saygının bir göstergesi olarak Tuvaların ölümlerini yakmaları görülmeye değer bir yaklaşım olarak yansıtılır. Anca bu normal bir cenaze merasimi değildir, daha çok insanların tek başlarına bozkırda bir yerlerde terkedilerek ya da bir tepe düzlüğünde terketmeye benziyordu, ayrıca Galsan çınag'ın eserlerinde de bir çok kez betimlendiği gibi bir kaç dal ve toprak ile örtülmüş bir mezardan başka bir şey değildir.

Tuva-Kervanı oluşturdu.¹⁵ Bu konuda çekilen belgeseller ("*Tuvaların Kervanı-Die Karavane der Tuwiner*", "*Büyük Yolculuk- Die grosse Reise*" v.s.) ilkinden daha farklı ve olumlu bir yaklaşım sergiledi, çünkü ilkinde sözkonusu olan, kültürel bilgilere sadık kalmak ve tanıtmaktan çok, polemik bir yaklaşım ile ekzotik bir görünümü yansıtmaktı.¹⁶

Galsan Çinag'ın burada ele alınan eserlerinde, kendi deneyimlerimden de tanıdığım, insanlarıyla, gelenekleriyle, eşyaları ve manzaralarıyla, gerçeğin de ötesinde farklı bir dünya sergilenmektedir. Zaman zaman gözden kaçmış etnografik bir ayrıntı, henüz tespit edilmemiş bir atasözü bulur, adlarla ilgili listemi tamamlar ya da yakından tanıdığım insanlarla yeniden karşılaşır, Altay'dayken onlar hakkında oluşturduğum düşüncelerimin doğruluğunu görürüm.

Galsan Çinag, **Hatıralar ve Öyküler** (*Erinnerungen und Erzählungen*) adlı öyküsünde, "*Hatıralar arıyorum*" der ve bunları "*orası burası kırılıp*" maksada uygun hale getirilmiş olan öykülerden ayrı tutar.¹⁷ Öykülerini ve romanlarını gerçek anlamda kendisinin ya da başkalarının hatıraları ile besler ve onları birer edebi eser haline getirir. Anlattıklarının içinde yer alan bilgilerin çoğunda, kendisine Boy'unun ve hatta Çengel bölgesindeki Tuvaların tümünün tarihçisi denecek kadar gerçekçi bir yaklaşım sergiler. Galsan Çinag, olayları gerçeğe çok yakın bir şekilde anlatır. Eserlerindeki kahramanların isimleri, hala hayatta bulunan ya da yakın geçmişte yaşamış kişilere ait isim veya lakaplardır.¹⁸ İsimleri kullanılan kahramanlar. Almanca yazılmış olan öyküleri büyük olasılıkla

15 Bunun için Bkz. E.Taube:"**Batı Moğolistandaki Altay Tuvalarının Günümüzdeki Durumları**" *Zur gegenwaertigen Situation der Tuwiner im westmongolischen Altai*; bkz. *Symbolae Turcologicae. Studies in Honour of Lars Johansen On his Sixtieth Birthday 8 March 1996*, Ed.by. Berta.B.Brendemoen and C.Schönig, Swedish Research Institute in Istanbul. Transactions vol. 6 Upsala 1996, s. 213-225.

16 Galsan Çinag bütün filmlerde aktif bir şekilde yer aldığı için, doğal olarak öncelikle filmlerde yer alan doğru olmayan bilgilerin de kendisinden kaynaklandığını düşünmek gerekir, bazen de bu gibi yanlış bilgileri filmlerde kendisi bizzat söylemektedir. Bunun nedeni olarak sadece Galsan Çinag'ın daha çok bir üretici edasında filmlerde yer aldığı gerekçesinin gösterilebileceği tahmin edilebilir, çünkü 1991'den buyana Almanca konuşulan televizyonlarda Merkezi/Orta Asya bölgesindeki halkların arasında altayların Moğolistan bölgesindeki Tuvalar hakkında olduğu kadar hiç bir halka yer verilmemiş ve tanıtılmamıştır.

17 Bkz. "*Hatıralar ve Öyküler (Erinnerungen und Geschichten)*"; **Bir Tuva Öyküsü (Eine tuwinische Geschichte)**, 1981, s.210.

18 Sadece 1981 yılında yayımlanmış olan kitaptan çıkarılmış olan metinler gerçek isimler içermemektedir, bunlar arasında "*Gezi*" (Der Ausflug) ve "*Düşünceler*" (Einfälle) gibi metinler vardır. ancak burada da konuşan isimler ve betimlemeler gerçek bir örnekten yola çıkılarak oluşturulduğu görülmektedir- ancak tüm bunlar ise Tuvaların çevresinde olup biten hikayelerle ilgili değildir.

okuyamayacakları ve yazar edebi kahramanı ile gerçeği arasındaki sınırı kaldırdığı için, bu durum çok özel bir yaklaşımdır.¹⁹ Ancak burada sözkonusu olan, Galsan Çinag'ın eserlerinin sadece yazınbilimsel değil, aynı zamanda etnografik ve çağdaş bir bakış açısı ile ele alınmasıdır. Tuvalara yönelik olan merak bu şekilde tatmin edilmektedir. Galsan Çinag'ın Tuvalara ilişkin eserlerinde, etnografik, folklorik, tarih, dünya görüşü ve hatta dile ait bilgiler aktarılmaktadır. Eserlerinde, etnografik alana daha fazla yer verilmektedir ve bu alan, eşyalar, belli işkolları, işlerin yapılış teknikleri, hayvancılık, göçebelik ve göçebe kuralları, sosyal yapı ve hukuk, gelenekler ve dini inançlar, hayatın değişik dallarına uzanan davranış şekilleri ve bunların korunup sonraki nesillere aktarılması gibi bir çok hususu içermektedir. Bu bilgiler, kimi zaman bir etnografyacının bile ulaşamayacağı niteliktedir. Örneğin 'on iki gözlü kaşık', 'aslanpençesi çiçekleriyle doldurulmuş yastık' ya da 'koyunun kürek kemiğinden yapılmış tüle' gibi bir nesnenin, bir olayın ya da bir hastanın çadır parmaklıklarından biraraya getirilmiş olan bir sedye ile nasıl taşındığını anlatan bir teknik aktarılır.

Söz konusu aktarımlar kısa cümlelerle ifade edilmektedir. Örneğin: "Anne eyerin üzerine süt damlattığında..." (yolculuğa çıkanın yolunun açık olmasını dilemek için: **Mavi Gökyüzü**, s.109); ya da tabu olan düşünceleri ima ederek. *Xara- xöl* (kara- deniz)'e yönelik olarak: "Bu ismi söylememiz yasaklanmıştı. Aileden gördüğümüz gibi, ona sadece deniz diyorduk" (**Tuva Hikayesi**, 1981, s.80); ya da nöbet tutmaya giden çocukların kısa bir şekilde betimlenişi gibi: "Sabah herkes bir avuç içi kadar göğsüne dolduruyordu (doldurdıkları şey arsu, kuru lor peyniridir, E.T.) çoğu kez bir parça ağızda tutuluyor ve yalamıyordu; Arsi (*Aarschy*) hem susuzluğu hemde açlığı gideriyordu" (**Mavi Gökyüzü**, s.134) şeklinde ifadeler aktarılır. Melodilerin anlamı ve sihirli güçleri hakkında ise Şaman metinlerinden bilgiler aktarılmaktadır: "Çok güçlü bir Şaman kadınıydı. Ünlü kişiler bile onun bilgeliğini taklit etmekten korkuyorlardı, çünkü öyle bir durumda onun cinleri ortaya çıkabilirdi ve onlarla başa çıkamayabilirlerdi" (**Şarkının Sonu**, s. 128). Bazı şeyler ise biraz daha detaylı bir şekilde aktarılmaktadır; örneğin Galsan Çinag'ın çocukluğunu geçirdiği Oba/Jurte (**Yirmi**

19 Tüm bunlara rağmen Galsan Çinag'ın, örneğin "Onyedinci Gün" (Der siebzehnte Tag) adlı hikayede kendisinden daha büyük olan kız kardeşini tanıtırken yaptığı gibi, hayatta olan kişileri anlatırken gerçeklerden uzaklaşmasının çok adil olduğunu düşünmüyorum. Galsan Çinag burada kız kardeşi hakkında çok olumsuz bir görüntü sergiler ve bu da ilk etapta kendi tecrübelerimden edindiğim bilgilere daha sonra da betimlemelerden anladığım kadarıyla gerçeğe hiç bir şekilde uymamaktadır. Galsan Çinag'ın burada yaptığı tespit şudur: "Hikayeler maksada uygun hale getirilmiştir" (bkz. dipnot 17), bunlar ise ne yazıkki çok belirgindir. Yıki yazar **Yirmi ve Bir Gün-Zwanzig und ein Tag**- 'de (Frankfurt/Main, 1995), ve bu bir parça hatıra da bu esere aittir, çok uzun polemik pasajlardan vazgeçerek o maksada uygun hale getirilmiş kızkardeş görüntüsünü geri almaktadır. ancak bir farkla, edebi kaliteye getirdiği bir kazanç ile.

ve Bir Gün, s.119); ölümlerin toprağa verilmesi (aynı yer, s.31-36); ya da bir kısrığın bir tayı, bir koyunun kendi kuzusunu kabullenmesini sağlamak (Şarkının Sonu , s. 5 ve Mavi Gökyüzü, s.137) gibi.

Folklorik unsurlar ise, öncelikle bir dizi deyim ve atasözleriyle metinlere monte edilir. Bu üslup, hem halk-şiiirlerinde hem de günlük konuşma dilinde kullanılmaktadır Bu duruma yönelik şu örnekler verilebilir: *İnsanlarla ilgilenenin başını kan toplar. Hayvanlarla (Sığır-Vieh, E.T) ilgilenin ise ağzı yağlanır. - At yüzünden çok nadiren ölinür, ancak dil yüzünden oldukça sık.- Elinde bir sopa tutana köpekler iyi bakmaz. Gerçek sözler söyleyene ise insanlar kulak asmaz. - Fakirlerde çocuklara yüklenilir. Zenginlerde ise yük hayvanlarına. -Savgıdeğer birinin çadırının durduğu yerde hoş kokular geriye kalır. Savgıdeğer olmayan birinin çadırının olduğu yerde ise bir yağın dışkı.*

Metinlerde, bir çocuğun düşen ilk süt dişi bir deri parçasına sarılıp köpeğin önüne atılırken *"Benim bu eski dişimi al, yeni dişini ver"* türünden efsun duaları edildiği görülür (Mavi Gökyüzü, s.48). Bazen de; *"Ey bay Aldaym!"* dendiikten sonra oğlan çocuğu kastedilerek, *"Bu enciği kucağına al ki alttan korunsan. bu enciği koltuğuna al ki yukarıdan korunsun; ona mutluluk dolu uzun bir ömür ver"* (Mavi Gökyüzü, s.21); ya da ailenin dirlik ve düzeni için kullanılan *ırgaj-aletinin* çalınına atıfta bulunarak, *"Büyü güçlen ve üç ırgaj dalı gibi her zaman bir ol!"* gibi dualara rastlanmaktadır.²⁰

Tanınmış *tol*-lara, yani masal ve destan kahramanlarına atıflar da görülür: *"Çünkü o zaman Arslang'ım kahraman Hüeldeg'in masaldaki köpeği Gızıl Baldar kadar meşhur olacaktı."* (Mavi Gökyüzü, s.143); ya da *Han Tögüsvek'*de anlatıldığı gibi, *Gök Deri'*ye, yani Mavi Gökyüzü'ne yalvardıktan sonra: *"Nefesimi tutum ve dinledim. Destanda yardım çabuk gelir. Tanrı rahmeti, yardıma muhtaç kahramanın yaralarını yıkayarak göz açıp kapanıncaya kadar iyileştirirken. şimşeği düşmana hançer gibi saplanan bir yağmur yağdırdı."* (aynı yer, s.160)

²⁰ Bunun için bkz.: E.Taube: *"Çengel bölgesindeki Tuvaca'nın iyelik kelimelerindeki problemler üzerine"* (Zum Problem der Ersatzwörter im Tuwinischen des Çengelsums) *Altay Halklarının Dilleri, Tarihi ve Kültürleri* (Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker); Berlin; Akademie Verlag 1974, (*Eski Orient'in tarihi ve kültürü üzerine incelemeler- Schriften zur Geschichte und Kultur des alten Orients*) Bd.5, s.589-607. Irgaj- bitkisi (Radloff'a göre 119 sp, 1371, tel, bir çeşit ağaç türüdür, büyük bir ihtimalle de Altay'da yetişen bir tür- *Lonicera altaica* Pall) aile birliğini simgesidir, öncelikle kardeşlerin birbirine olan bağlılıklarını singeler. Bunun için genç evliler için söylenen efsunlarla (algis) karşılaştırınız; *Dörün bazı ırgaj bolsun!*- "Senin yerin otağın ortası (otağın beyninin oturduğu yer yada aile reisinin oturduğu yer) olsun, bir ırgaj ağacı gibi dallansın (çocukların olsun), seni saran!"

denmektedir.²¹ Bunun yanısıra, "*Bay Nazar*"²² adlı masalın, sadece başlangıcı çok kısa bir şekilde **Yirmi ve Bir Gün** (s.41)'de aktarılır ve şöyle devam edilir: "...masalı *mutlu sona kadar anlattım ona...*". Bir **Tuva Hikayesi**'nde okuyucu, **Altay Tuvaları** arasında meşhur masalcı *Bayınbired*'in versiyonuyla *Buga Carın* ve *Bugtu Giriş* adlı, bir tol-üçlemesinin ikinci bölümünü oluşturduğunu tespit ettiğim²³, ancak tek başına bir masal olarak da anlatılan²⁴, bir bölümle karşılaşır. İhtiyar Cevinek **Tuva Hikayesi**'nde, dağlarda, Bugtu Giriş'in, öldürülen erkek kardeşini tekrar hayata döndürmek için, ona eş olarak belirlenmiş olan gelini gidip getireceği süre içinde bir kayaya emanet ederken, söylediği şarkının dizelerini duyar; "*Açıl sarp kayam, açıl! Sana emanet edeyim bir tanemi!*" ve hemen peşinden öldürülen oğlu Baynak'ın yüzünde, göz yaşı döken kızı Tumay ve "*kaya yarısındaki Buga Carın'ın ile Bugtu Giriş'i*" gördüğünü zanneder (**Tuva Hikayesi**, 1981, s.64). Eserde aynı masalın konusuna, yani sarp kayalara kadar kovalanan "*Gri-masal tavşanı*"na değinilmesi (aynı yer, s.44), Bugtu Giriş'in kardeşinin hayata bir gri tavşan olarak geri dönmesi ve kaderinde yazılı olan eşiyile birlikte hayatını devam ettirmesi motifine bağlı olsa gerek.

Cengel bölgesinde bazı yerel bölgelerde etkili olan, tarihi *Sardagban Destanı* gibi, tabiat gerçekleri de mitlerle ele alınır²⁵ (**Yirmi ve Bir Gün**, s.43; **Mavi Gökyüzü**, s.84). Örneğin Galsan Çınag, bir beşik şölenini²⁶ tasvir ederken, **Tuva Türküleri**, *Batı Moğolistan'dan Halk Türküleri* adlı eserde yer alan 10 Tuva

21 Chan Tögüsvek, bkz.. "**Dünyanın Her Yerinden Kahraman Destanları**" (Heldensagen aus aller welt) Berlin ve Stuttgart, 1988, 224- 257 (Almanca'ya çeviren E.Taube); SPAT (bkz. dipnot 1) N.7, s.162)

22 Karşılaştı, E.Taube:**Tuva Halk masalları** (*Tuwinische Volksmaerchen*); ayrıca bkz. TVM-; Berlin Akademie Verlag, 1978, No: 37, SPAT Nr.14.

23 Çevrilmiş şekliyle de henüz yayınlanmamış olan Üçleme, 1. *Xara Burül Düzümel*, 2. *Burga Janin Bugtuğ Giriş* ve 3. *Sarıç Taldar* adlı bölümlerden oluşmaktadır

24 Bu şekilde bir varyasyon *Saryg sogar attyg Sarldag mergen* " Sarı benli atlı Sarldag-mergen" TVM'de No 28 ve SPAT'ta ise No 11'de mevcuttur

25 Bkz. E.Taube: "*Altay Tuvalarının Aktarımlarında Sardagban*" (Sardagban in den Überlieferungen der Tuwiner im Altai); **Altaic Religious Beliefs and Practices. Proceedings of the 33rd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference**, Budapest June 24-29, 1990.. Ed.by. Geza Bethlemfalvy, Agnes Birtalan, Alice Sarkozi, Judit Vinkovics, Budapest (1992), s.345-354.

26 *Jas urugnu öpejge gar xün* (küçük çocuğun beşiğe koyulduğu gün) ; bununla ilgili daha fazla bilgi için bkz.. Taube, E. "*Batı Moğolistandaki Tuvaların Geleneklerinde Anne ve Çocuğun yeri*" (Mutter und Kind im Brauchtum der Tuwiner im Westnongolei); **Leipzig Halkbilimleri müzesi Yıllığı**, Bd. 27. Berlin; Akademie Verlag 1970, s.75-89.

türkülerinden alıntılar yapmaktadır.²⁷ Ayrıca **Yirmi ve Bir Gün**'deki, 11. günün hikayesinin, Alman halk türküsi olan "*İki Kral çocuğu varmış-Es waren zwei Königskinder*" adlı türküyle başladığını da burada belirtmek gerekir.

Galsan Çinag, hikayeler anlatmanın karşılıksız olmadığını ve herhangi bir şekilde karşılığının verildiğini (Kalacak yer, yemek..v.s. gibi) aktarırken, Masalçı *Gök Anay*'dan örnek verir: "...canının istediği yerde uyuyabilirdin. Karşılığını hikayelerle ödeyebilirdin. Bazı yörelerde aylarca kalırdın. İnsanlar bir kitabı okuyormuş gibi sana kulak verirlerdi" (**Tuva Hikayesi**, 1981, s.200). Ancak bu durum profesyonel amaca hizmet etmemektedir. Benim edindiğim bilgilere göre bu, daha çok bu yöredeki Tuva grubunda geçerli olan en yaygın anlatıcı tipi idi.

Galsan Çinag, öncelikle ilk dönem hikayelerinde, Tuva halk şiirinin önemli üslup özelliklerinden yararlanmaktadır. Bunlar arasında bir yığın paralellikler bulunmak mümkündür. Örneğin bir *tol*- tekerlemesinin ele alınışında:

*"Ben daha dışleri bit gibi
Ve perçemi erik gibi biriyim,²⁸
Bir gözü su dolu.
Etten kalpli biriyim."*

Diğer taraftan mavi gökyüzüne yapılan bir çağrıda: "*Eeh, Gök Deri, köpeğimi bırak ...yaşasın, o bana kardeşimden daha kardeş, arkadaştan daha yakın arkadaşır!*" (Her ikisi de **Mavi Gökyüzü**'nden alıntılanmıştır, s.159 ve 166). Bir başka yerde ise ölüme aufta bulunurken;

*"Dede, sen artık Yer Tanrısı değilsin,
Binler arasında birsin, çamurda çamur
Taşsın, havasın,
Amıy(Amca), sen artık kene değilsin,
Binler arasında birsin, tepelerde tepe,
Çimensin, topraksın."
(**Tuva Hikayesi**, 1981, s.212)*

²⁷ Sözkonusu olanlar No 2,6,16,60, ve No 52'niu bir varyasyonudur, ayrıca 21,26,31,107 ve 53. bkz. E.T.; **Tuva Türküleri. Batı Moğolistan Halkşiiirleri** (Tuwimsche lieder. Volksdichtung aus der Westmongolei), Leipzig-Weimar, Kiepenheuer 1980. kısmen benim çevirimden yararlanmıştır, bazen de çeviriden sapmaktadır. - Bu Tuva grubuna ait türkülerin Tuvaca metinleri daha hazırlık safhasında olan **Batı Moğolistan Altai Tuvalarına ait Folklorik Metinler** adlı çalışmanın 1 bölümünde verilecektir.

²⁸ Örneğin TVM'deki giriş bölümüyle karşılaştırın, No. 27 (s.97) ve SPAT No. 5 (s.70).

denmektedir.

Bu paralellikler sadece diyaloglarla sınırlı değildir, diğer metin türlerinde de görülür:

*"Üç güçlü at duruyor su gözünde
Üç yiğit oğlan çökmüş ateşin başında"(aynı yer,s.76)
veya:
"...ve günler öyle uzundu ki
Kimi zaman bir kaya yarığında çöktüm,
Taş öyle sert ki
Kimi zaman kuma yattım
Toprak öyle sıcaktı ki" (aynı yer, s.38).*

Mensur metinler de aşağıdaki örnekte olduğu gibi, zaman zaman türkülerin dörtlükleriyle paralellikler gösterir :

"Bir insan doğdu. İlk çığlıkları, geldiğini haber vermektedir. Dağlar uyanır ve onu bağrularına basarlar, bir an için sevinçten nefeslerini tutarlar ve çığlığı iletilirler, ormanlara, ovalara, bozkırlara... tekrar uykuya dalmak için.

Bir insan öldü. Diğerlerinin yas dolu ağıtları, gidişinin habercisidir. Dağlar uyanır ve onları bağrularına basarlar, bir an için yasla nefeslerini tutar ve ağıtlarını iletilirler, ormanlara, ovalara, bozkırlara ...tekrar uykuya dalmak için." (Bir Tuva Hikayesi. 1981, s.71)

Yukarıdaki alıntı, yazarın kendi geleneğine olan bağlılığını ortaya koymaktadır ve bu bağlılığın göstergesi sadece sanatsal unsurlar değil, aynı zamanda insan ve doğa arasındaki içsel ilişkidir. Bunları sadece Altay Tuvalarının sözlü aktarımları dilc getirmemektedir. 29

Aşağıdaki metinde, *Altaylara Türkü* adlı övgünün, ahengini ve coşkusunu artırmak için alliterasyonun kullanıldığı görülmektedir:

"Altay'lar- beyaz rüzgarlı çiçeklerin. esintisi hol beyaz ırmakların, bulutları delen beyaz tepeleriyle gökyüzünün direkleridir. Sessiz sakın ormanlarla kaplı başdöndürücü vadilerin, donmuş kayaların, sessiz gölgelerin derin uçurumlarıdır. Etrafa serpiştirilmiş, içinde yeşillikleri saklayan, yeşil tepelerle kaplı, büyük ve

29 "Baljin xer" adlı baladın son bölümünü karşılaştır. bkz.: E.Taube: *Tuva Türküleri* (dipnot 27) s.90; SPAT no.77. ya da *Jagaj Sappam'ın ölümü üzerine* (bunu için bkz.: E.Taube: *Altay tuvalarının tarihi üzerine düşünceler. Bir Filozofun etnik tanrısal yolları ve çiraklık dönemi*. Lawrence Krader'in 75'inci doğum gününe yönelik kutlama yazısı. Hg. Dittmar Schorkowitz. Frankfurt/Main.; Peter Lang, europaeischer Verlag der wiss. 1994. s.287). Ayrıca bkz.: E.Taube: *"Orta Asya Halklarının masallarında Müzik"* (Die Musik in den Märchen der zentral-asiatischen Völker); Masal ve Sanatlar. Avrupa Konseyi Masalbirliği'nin katkısıyla, Hrsg. U. Heindrichs ve H.A.Heindrichs. Regensburg 1996(baskıda).

uzun yeşil düzlüklerle dolu, dinlenmekte olan ovalardır..." (*Altaylara Türkü-Kantale auf den Altai*"-bkz. **Bir Tuva Hikayesi**, 1981, s.71). Söz konusu metinde, mecaz ve benzetmelerin kullanılmasına örnek olarak aşağıdaki satırlar verilebilir: "Sönen ocağın yanında kazık gibi duruyordu baba ve sekiz öksüz; kopup gelen selden kaçıp ihtiyar sincabın boynuna atılan sekiz yavru sincap gibi üzerine çullandılar. Soğuk çadırın çitleri geride kalan yığına yüz teselsiz gözle bakıp kalmıştı"³⁰ (aynı yer, s.72). Buna benzer bir başka durumda ise şöyle denmektedir: "Sen, etrafındaki yetim çocuklar ve dul kalmış birinin ağıtlarıyla, elbisedeki yamanması gereken bir delik gibi dikkat çekiyorsun"(**Şarkının Sonu**, s.118).

Tarihi bilgiler çoğunlukla günümüz ve yakın tarih üzerinde yoğunlaşır. Daha önceki dönemler sadece çok kısa imalarla anılır. Örneğin, büyük bir olasılıkla yazarın anne tarafından amcası olan ve aynı zamanda "*Üçüncü Gün*" (**Yirmi ve Bir Gün**, s.26) adlı hikayenin esas karakterlerinden biri olan, Stalin lakablı akrabasından kısaca bahsedilmesi gibi. "*Yaşlı Düp*" ya da "*Dege Bakşi*" adı verilen sözkonusu akrabanın, *lamaizmi (Lamaismus)*. Chovd nehri'nin kuzeyindeki Tuvalara getiren ilk adam olduğu ileri sürülür.³¹ Ondan sonra gelen nesli ise, "*Birkaç nesil sonra Lama'ların liderlerini içlerinden yetiştiren Aoyt soyunu*" oluşturur.

Daha öncede bir çok kez değindiğimiz **Bir Tuva Hikayesi**, yakın tarihten bahseder. Bu hikayede, Cevinek'in oğlu Tuva'lı Baynak'ın, Moğolistan bölgesindeki askerlikten kaçışı, babasının da katıldığı takip sonucu, doğup büyüdüğü Çengel dağlarında saklanmaya çalışırken öldürülüşü anlatılır. Olay, 1945-46 yıllarında meydana gelir ve sadece devrimden sonraki ilk onlu yıllarda Moğolistan'daki yeni ve yabancı duruma ilişkin olarak fertlerin devlet ve kanunlar karşısındaki tutumları değil, aynı zamanda bunun sonucunda içine düştükleri sıkıntılı durumları anlatır. Baynak ve babasının kaderi öyle trajik bir şekil almış ve çevredeki insanları o kadar etkilemiştir ki, daha sonraları bunu konu edinen ve "*Niçin?*" sorusunu dile getiren, çeşitli varyasyonları olan bir türkü yakılmıştır.³² Ülkedeki politik gelişmeler karşısında, bir arada yaşama olgusunu bir parça rahatsız eden, kısmen sahip olunan servete de bağlı olan farklı bireysel davranışlar, aynı boya mensup insanlar arasında çatışmalara da yol açmıştır. Yazar bunun örneklerini, "**Mavi Gökyüzü**" adlı romanında sunmaktadır.

30 Otağı çadırının çitleri arasındaki parmaklık şeklindeki duvarların kare şeklindeki ara bölmelerine termem'in gara "parmaklıkların-gözleri" denmektedir.

31 Bunun için bkz. Taube, E.: "*Altay Tuvalarının tarihi üzerine düşünceler...*" (bkz. dipnot 29) s.283.

32 tarafından oluşturulan Türkü derlemesinde üç varyasyonu mevcuttur: bunlardan biri No. 53'te çevrilmiştir. **Tuva Türküleri** (bkz. dipnot 27) Aynı zamanda **Yirmi ve Bir Gün - Zwanzig und ein Tag** - s. 69'daki son türkü örneğiyle karşılaştırılır.

Ayrıca, sürdürülmeye çalışılan geleneğe yönelik -"Şagaa, yani Yeni Yıl kutlamalarını bize henüz yasaklamamışlardı..."- gibi, olumsuz veya eğitimin zorunlu hale getirilmesi gibi, olumlu müdahaleler de aktarılmaktadır. Galsan Çinag'ın eserlerinde, hayat ve hayatın akışına yapılan müdahaleler ve insanlara yapılan haksızlıklara da (Baynak'ın hayatı buna zaten bir örnekti) -örneğin Şaman İldsen'in yeniden Şamanlık yapmasına müsaade edilmesinin (**Bir Tuva Hikayesi**, 1995, s.95) henüz yakın geçmişti hatırlatan bir grubun, maskaralığına dönüşmesi, son yıllarda hiç bir sonuca ulaşmayan telafi denemeleriyle birlikte- yer verilmektedir. "1990 yılı, yani ak at yılı kasırgası eski mikropları alıp götürmüştü götürmesine de, aynı zamanda kasırga hızıyla Altayların tepelerine ulaşan yenilerini getirmişti. Bu en yeni hastalıkları yayan mikroplar ise, zaten güveni sarsılmış olan ve keskin bir bıçağın ikiye böldüğü bir peynir gibi halkı ikiye bölen derneklerdi..." (aynı yer, s.101).

Moğolistan'daki devrimin ilk 25 yılının Çengel bölgesine olan etkisi, **Bir Tuva Hikayesi**'ndeki Cevinek'in hayat hikayesinde aktarılmaktadır. Marek adında birinin kaderi de bu tarihsel durumla ilintilidir: Daha 1932 yılında Tuvalar arasında, Moğollardan ayrılıp Çin'e yaklaşma denemeleri vardı. 1945'te Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra da aynı sebeplerle, "tutuklama dalgası, büyük kıyım dönüşünce" (**Yirmi ve Bir Gün**, s.231), "on dokuzuncu hikaye" de anlatılan Ak Soyan Boyu mensuplarının trajik kaderinde olduğu gibi, benzer denemeler, yeniden ortaya çıktı. Ak Soyan boyundan olan Marek (benim silahlı adamlarımdan biri olan anlatıcı B.Sembi'nin kayınbabası), o zamanlar kendi boyundan olanları, devlet sınırı sayılan Altay-geçidi üzerinden kaçmaya çağırılmış, ancak kaçış başarısız olmuştu. Bütün sorumluluğu üstlenen Marek, asılmıştı. Diğer adamlar ise, ya tutuklanıp hapse atılmış ya da gözetim altına alınmışlardı. Marek'in ailesi ülkenin iç bölgelerine sürgün edildi ve aile fertleri, esirgij-Brut (Moğolca- Brut: bir isyancının ailesi) olarak uzun süre dışlandılar. Aile içinde bile Tuvaca konuşulması yasaklanmıştı. Tuva ve Kazakların bazı kesimlerinin, yirmili yılların sonu ile otuzlu yıllardaki karışıklıklar sonucu Çin'den, Moğolistan'a kaçışları da³³. **Şarkının Sonu** adlı romanda (s. 28-44 ve 81-84) oldukça ayrıntılı bir şekilde (Kaçış planları ve buna benzer şeyler) aktarılmaktadır. Ayrıca, yine altmışlı yılların sonlarından buyana, Çengel Tuvalarının Moğolistan'ın orta ve merkez bölgelerine göçleri, daha önce "Altaylara Türkü"de (**Bir Tuva Hikayesi**,1981 s.71) konu edilmiş ve "Ondördüncü Gün" (**Yirmi ve Bir Gün**, s.168-177) adlı hikayede de aktarılmıştır. Birinci olayda, Altay'ı terketmeye sürükleyen neden, ferdi kader olarak (Galsan Çinag'ın verdiği bilgilere göre Öğretmen P. Jiva kansının ölümünden sonra bu adımı atan ilk kişidir) anlatılmakla birlikte, ikincisinde ise, 80'li yılların sonuna kadar hemen hemen

³³ Karşılaştır, Mark Kirchner: **Kazak deyimleri** (*Sprichwörter der Kasachen*), Wiesbaden 1993, s.XVII, (dipnot 1).

Çengel Tuvalarının beşte üçünün ana yurtlarını terketmelerinde rol oynayan genel sebepler dile getirilir.³⁴ Gerginleşen Kazak ve Tuva halklarının ilişkileri, tarihsel arkaplan olarak Galsan Çınag'ın eserlerinde birçok kez kullanılmıştır. Örneğin, Sincan'daki Kerej Boyunun, yüzyılın başlarında Çengel bölgesine göçmeleri, Galsan Çınag'ın eserlerinde işlenmiştir. Kerej Boyunun, Çengel bölgesinde yeni bir düzen ve yaşam kurarken Tuvalardan yardım görmeleri ve bunu takip eden yıllar içerisinde birarada yaşamaları da, Galsan Çınag'ın eserlerine yansır. Dostluklar ve ailevi ilişkiler kurulur, ancak evlilikler hiç denecek kadar az gerçekleşir³⁵; aksine *tamir-ilişkileri* yapılmaktadır: "*Jaskan*" (**Bir Tuva Hikayesi**, 1995 s.71) adlı öyküde "*Babam bize şöyle bir açıklama yaptı: bir tamir (Tamyr) Kazaklar için öz kardeşten daha değerlidir.*" denmektedir. Galsan Çınag bana yazmış olduğu bir mektupta, edebi bir minyatür olarak algılanabilecek "*Hilbang*" (Chylbang) (**Bir Tuva Hikayesi**, 1981 s.205) ile bağlantılı olan ve babasının ölümünden 34 yıl sonra onu çok duygulandırmış bir anısını aktarmaktadır: "*Kazak Kuamışbayın dul eşi henüz hayattaydı, onunla gurbette karışılmıştık. Üç oğlu heni aramışlardı ve bulduktan sonra da şöyle demişlerdi: 'Hilbang olmasaydı açıklıktan ölmüştük. O öldü, oğlu da uzakta; öyleyse onun torunu olan sen misafirimiz ol'*" (aynı yer. s.208).

Tuva-Kazak ilişkilerindeki sorun, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin son yıllarda oluşturduğu resmi politika içinde. Tuvalara karşı, sayısal olarak daha çok olan Kazaklara verilen önemden kaynaklanmaktadır. Bu durum, öncelikle Galsan Çınag'ın **Şarkının Sonu** adlı eserinde dile getirilir. Eser, Tuvaların varlıklarını, etnik-kültürel olarak sürdürebilmelerinin ve göçlerinin tartışıldığı bir dönemde yayına hazırlanmıştı. Son yıllarda yaşanan değişikliklerle birlikte, Tuvaların etnik bir grup olarak tanınması ve kendi anadillerinde eğitim hakkı ve vatandaş olarak eşit hak talepleri biraz geri plana itilmiştir. Tüm bunlar Galsan Çınag'ın en son yayınlarında, örneğin "*Jaskan*" adlı hikayede (**Bir Tuva Hikayesi**, 1995) ve **Yirmi ve Bir Gün**'de, kısmen objektif, hatta anavatanlarını terkederek Tuvaları eleştiren bir yaklaşımla yansıtılır (.**Şarkının Sonu**, s.146). Herşeye rağmen Galsan Çınag'ın eserlerinden, yaklaşık olarak yüz yıldır Çengel'de yaşayan Kazaklar ve kültürleri hakkında bir çok şey öğrenmemiz de doğaldır.

Dilsel: Eserlere bakıldığında, Tuva dili hakkında çok fazla bilgi edinememekteyiz. Böyle bir şeyi Almanca olarak yazılmış eserlerden beklemek de çok zordur. Eserlerde çok sayıda Tuvaca ve Moğolca kelimeler mevcuttur. Kültürel

³⁴ Karşılaştırın, Taube, E.: **Batı Moğolistandaki Altay Tuvalarının günümüzdeki durumları** (*Zur gegenwaertigen Situation der Tuwiner im westmongolischen Altai*), (dipnot 15).

³⁵ Bunun için bkz.: **Yirmi ve Bir Gün** (*Zwanzig und ein Tag*) , s.141. Sayfa 17'de ise bir Kazak-Tuva düğünü sözkonusudur, çiftlerden biri Çengel'i terketmiştir. Bu durum benim edindiğim bilgiler ve izlenimlere de uygundur.

açdan gelenek-görenekler içinde kullanılan teknik terimler ile bazı özel deyimler kitapların son bölümünde açıklanmaktadır: örneğin, Çengel'de ortaya çıkışıyla birlikte, taşıt anlamında kullanılan *sicen* (Çince; chich'e. günümüzdeki kullanıma- maşan) gibi yabancı kelimelere, ya da Rusça'dan aktarılmış şekliyle *pidlism*, *feodalizm*- "*Feodalismus*" gibi kavramlara da rastlanmaktadır.

Aynı zamanda boy, hayvan ve yer isimleriyle karşılaşmaktayız. Bunların arasında, örneğin *xobduğ*- şeklinde, tehlikeli olarak bilinen *Xomdu* (Moğolca'da Chovd) nehrinin adı da açıklanmaktadır. Ayrıca onomatopilere de rastlanmaktadır: örneğin, çağırma ünlemi *ej*, şaşkınlık ya da içtenlik ifadesi *ejeje*, yakınma şekli *ih-ij*, şaşırma *is!*, keder *tütütütüj* (Almanca'daki *toitoitoi*'a benzer şekilde), efsunlama *xuraj*. atlara komut verme ifadesi *cu*, koyunları güdme *uaq!* gibi.

Dişi hayvanları harekete geçirmek amacıyla söylenen hitap şekilleri: örneğin kısıraklar için *guruğ-guruğ-guruğ*; Yaklar için *gürgüj-gürgüj-gürgüj*; Keçiler için de aynı şekilde üç kez *jicij*, koyunlar için ise *toaga* (*toega*).

Xara mola!- "*Kara mezar!*" gibi küfürler (kazakça'da *mola* -mezar anlamındadır; bkz. **Mavi Gökyüzü**, s.166) ve *Xara gisenni!*- "*Kara uçayaklı düğüm!*" şeklindeki kötülükleri kovan efsunlama şekillerine de yer verilmektedir.

Diğer yandan bütün halinde Tuvaca-cümleler de mevcuttur: örneğin *gep galdi!* - "*geldiler!*" (**Yirmi ve Bir Gün**, s.7).

Aga, soralga?- "*Büyük kardeş, avınız bolmuydu?*"

Dolup jidri. Soralga, oldar!- "*Bendeki bol. Sizin avınız bol muydu, gençler?*" (Bu bir bakıma avcıların selamlaşma şeklidir; aynı tarzda **Bir Tuva Hikayesi**, 1981, s.76 'da aktarılmaktadır).

Xörküj avam joj bardı oj!- "*Büyük kızkardeşim(Ablam) kaçtı, oy!*", ve *Uj jü didri sen?*- "*Uy, sen ne diyorsun?*" (her ikisi de aynı yerde s.119);

Jurugva agamnajni gep saj issin didri- "*Büyük kardeşim Jurugva (ve yanındakiler, E.T) çay içmeye gelsin denmektedir*" (aynı yer, s.246):

Ej, arid ulug dalajnin üzü. gezig xarlagar!- "*Dipsiz Büyük denizin açgözlüleri, biraz korkun!*" (aynı yer, s.33).³⁶

Halk şiirinde çok sık ratladığımız günlük konuşma dili ise çok seyrek; örneğin daha seyrek kullanılan *Aldajim*'in (aynı yer, s.9) yansıra çok sık kullanılan *Aldajim* (örneğin **Mavi Gökyüzü**, s.167) gibi.

Bu türden bilgilerle, büyükannenle ilgili hauraların sözkonusu olduğu yerlerde karşılaşmaktayız ; "*Beni de o yetiştirdi. Ancak herhalde kendisi bile bilmiyordu; Onun bir çocuk yetiştirdiğini Jurte'de kimse bilmiyordu ve hiç bir çocuk yetiştirildiğinin farkında değildi. Dilimizde bu kelimenin anlamı bile yoktu.*" (**Mavi Gökyüzü**, s.24)

³⁶ "aryd" kelimesi Galsan çınag'ın çevirisinde dikate alınmamış ve F.R. Tenisevs'in "*Tuvansko-russkij slovar*" adlı eserinde de geçmemektedir- Moskova 1968. Kelime belkide arys'den, "açgözlü-gierig" anlamında kullanılmıştır?.

Dünya Görüşü: Galsan Çinag'ın eserlerinde, çok kısa örneklerle göstermeye çalıştıklarımızın yanı sıra, Tuvaların dünya, tabiat, insanlar, hayat ve ölüm hakkındaki düşünceleri, bu dünyadaki müşterek hayatın tabiat ve bütün canlılarla birarada yaşamak için geçerli normlarının da aktarıldığını yinelemek neredeyse gereksizdir. Tuva yaşlılarının, deneyim ve hayat felsefeleri hakkında dile getirdikleri öğüt ve vecizelerinin yer aldığı küçük bir katalog oluşturulabilir. Bunlara yönelik şu örnekler verilebilir:

"Bir çocuğa, bir kap kırıldığında bağırılmaz. Töreye göre bu eskiden beri böyledir."

"Ömür kısa diye sızlanmayın. Çok uzun olmasından sizi Tanrı korusun!"

"Bir evin geliri, sadece misafirlerini ağırlayacak durumda ise iyidir. Bu yüzden eşliğinizden kimin geçebileceğini iyi düşünün."

"Herkes iyi ise biz de iyi olacağız. Her devir insana kendi gelenek ve göreneklerini getirir. Akıllı insan bunları almadan düşünür." (Yirmi ve Bir Gün, s.255, 204, 248 ve 257)

Batı-Moğolistan Tuvaları hakkında edindiğim bilgilerimden hareketle, Galsan Çinag'ın eserlerinin birer kaynak değeri taşıdığı düşüncesindeyim. İlk iki eserinde, etnografik birikim, anlatılan topluluğun tabii bir unsuru olarak ortaya çıkarken, daha sonrakilerde bunun neredeyse etnografik betimlemelere dönüştüğünü görmekteyiz (örneğin **Yirmi ve Bir Gün**, s.65). Bu tür betimlemelerin zaman zaman yazarın, kendi eşine yaptığı açıklamalar olarak metinlere ilave edildiği görülür (Galsan Çinag'ın karısı Moğollar arasında büyümüş ve Tuvaca'yı konuşamamaktadır). Kısmen 70'li yıllarda kaleme alınmış taslaklarda etnografik unsurların, anlatılan topluma uygun doğal sınırlar içinde kaldığı göz önünde bulundurulursa, bu düşünce daha da güçlenmektedir. Ancak anlam kayması temelde "egzotik" olana açık olan batılı okuyucu için bir taviz ise de, önplanda bulunması gereken edebi kaliteden vazgeçilmesi söz konusu olabilir. Çünkü Galsan Çinag'ın eserlerini çekici kılan özellik, eserlerinde sadece Türkologlar, Etnografiler ve kültür tarihçileri açısından önemli sayılabilecek Tuva-kültürü ve tarihiyle ilgili bilgilerin aktarılması değildir, -böyle olsaydı yazar hedefinden şaşmış olurdu. bu bir anlamda popülerbilimci bir yazarın görevidir-bilakis yazarın hedefi, sadece Alman edebiyatından değil, aynı zamanda dünya edebiyatının önemli eserlerinden özümstediklerini, çok yakından tanıdığı ve kendi halkının sadece sözlü olarak aktarılagelmiş edebiyatıyla birleştirmektir. Yani hem daldan hem de kökten beslenenlerin birleştirilmesi gibi. Ancak amaçlanan, Alman Edebiyatı'na yeni, genişletici bir çeşni katan, edebi üslupların ve mecazlarla tasvirlerin ortaya çıkmasını sağlayan, Alman ve Tuva edebi dilinin imkanlarının bir araya getirilmesidir. Tüm bunlar 1981 yılında ilk defa yayınlanan eserinde okuyucunun ilgisini çeken unsurlardır. Bir başka önemli unsur ise, dünyaya ve hayatın gerçeklerine yeni bir bakış açısı getirmesi, insanlık alemine bizimkinden farklı bir yerden, farklı bir bakışı mümkün kılması, kendisinden olanı tanıdığı kadar, yabancı olanı da tanıması, bütün dünyanın teşhis ve tecrübelerini.

kendisinin de mensubu olduğu o küçücük bir topluluk olan Altay-Tuvalarının sözlü olarak günümüze kadar aktarılan birikimlerini kaynaştırmasıdır. Yazar tüm bunları, edebi bir şekilde hem doğu hem de batı kaynaklarından özümseyerek aktarmayı başarmaktadır.

Galsan Çınag'ın eserleri. Almanca yazılan edebiyatın bir parçasıdır. Eserlerinden çok azını Moğolca olarak yayınlamıştır. Yayımlananlar ise çeviri niteliğinden çok uyarlamalardır. Bildiğim kadarıyla eserlerinin hiçbiri Tuvaca yayınlanmamıştır. Çengel bölgesindeki çocukların eğitimi günümüzde artık kendi anadillerinde yapıldığı için, Tuvaca yazmak çok anlamlı ve önemli bir görev olabilirdi- bir bakıma yeni bir edebiyatın doğuşu anlamına gelebilirdi. Almanca yazılmış olmalarına rağmen Galsan Çınag'ın eserleri birer Tuva eseridir. Eşyalarla ilgili bilgilerin verilmesinde, Tuvaların hayatı ve yakın tarihinin bütün yönleriyle aktarılmasında, Tuva kültürüyle, düşüncesinin yansıtılmasında bu eserler - bugüne kadar devam eden sözlü geleneğin içinden, Galsan Çınag'ın da desteğiyle tespit ettiğim ve çeviri olarak yayınlayabildiklerimin dışında- şimdilik Altay Tuvalarına mensup birisinin kaleme almış olduğu ilk kaynak metinlerdir. Bu yönüyle Galsan Çınag'ın eserleri, Türkoloji alanında Orta Asya-Sibirya Türk halklarının geleneksel kültürünün araştırılması ve her şeyden önce de Tuvalar hakkındaki bilgimizi artıracak zengin bir birikim sunması açısından önemlidir.

